

Жусупова Н.Ы.

МУГАЛИМДИН УКУКТУК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН НЕГИЗГИ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Жусупова Н.Ы.

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЯ

N.Y. Zhusupova

THE MAIN FUNCTIONS OF THE LEGAL COMPETENCE OF TEACHERS

УДК: 371.54/2

Бул макалада мугалимдин укуктук компетенттүүлүгүнүн калыптандыруунун негизги функциялары берилген. Компетенция, компетенттүүлүк түшүнүктөрү каралган.

Негизги сөздөр: компетенция, мугалим, укуктук, функция, калыптануу.

В данной статье даны основные функции формирования правовой компетентности учителей. Также рассмотрены понятия компетенция, компетентность.

Ключевые слова: компетенция, учитель, правовой, функция, формирование.

This article sets out the main functions of the legal competence of teachers. Also: the notion of competence, competence.

Key words: competence, teacher, legal function, formation.

Азыркы учурда бир катар себептерге байланыштуу «компетенттүүлүк» термини кесиптик педагогикада өзгөчө мааниге ээ боло баштады.

Биринчиден, «компетенттүүлүк» термини «билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр» деп аталган салттуу үчилтиктердин бир сөз аркылуу туюндуруу менен, анын компоненттерин жалгаштыруучу тогоо катары кызмат аткарат. Аныктамага ылайык, «компетенттүүлүк кеңири мааниде предметти тереңдете билүү же өздөштүрүлгөн билгичтик» катары чечмелениши мүмкүн. Ушунун өзү билгиликтин билимдерге, билгичтиктерге же көндүмдөргө каршы коюу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарып тургансыйт. Бирок, педагогика үчүн эң маанилүүсү, компетенттүүлүк ар тараптуу билимдерди өз алдынча алуу тажрыйбасы аркылуу калыптанат. [1]

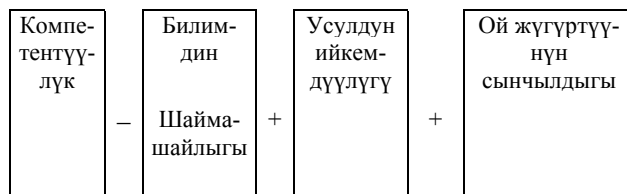
Экинчиден – бул эң башкысы – ал жогорку мектепти бүтүрүүчү адистин иш жүзүндөгү даярдык деңгээлин сыпаттоо үчүн эң эле максатка ылайыктуу. «Биздин пикирибизче, орто, атүгүл жогорку кесиптик мектептин реалдуу шарттарында тандаган кесибин кынтыксыз билген мыкты кесипкөй адистерди даярдоого максат коюу жакшы ниет гана болуп саналат. Ушул жагынан алганда, компетенттүүлүк – турмушка жакын, реалдуу максат, анткени билгилик менен кынтыксыздыктын ортосунда белгилүү айырмачылык бар. Билгилик кынтыксыздыктан мүнөзү жана деңгээли боюнча айырмаланат. Билгилик – бул милдеттерди шайкеш аткаруу абалы. Демейде бул экөөнү салыштырууга болбойт. Адам башкалардын жетишкендиктерине эмес, аткаруунун талап кылынуучу деңгээлине карай билгиликтүү же

билгиликсиз деп таанылат. Кынтыксыздык – бул бир эле учурда жетишкендиктин чексиз абалы дагы, азчылыктын көпчүлүккө салыштырмалуу иш-милдет жагынан жетише турган жогорку деңгээли дагы».

Үчүнчүдөн, компетенттүү адис тандоо шарттарында тандоого жөндөмдүүлүгү, көптөгөн чечимдердин арасынан эң алгылыктуусун тандагандыгы, жалган чечимдерди далилдер менен жокко чыгарып, натыйжалуу чечимдерди кабыл ала билгендиги – бир сөз менен айтканда, сынчыл ой жүгүртүүсү менен айырмаланып турат.

Төртүнчүдөн, компетенттүүлүк билимдердин ар дайым жаңыланып туруусун, азыркы учурда жана шарттарда кесиптик милдеттерди ийгиликтүү орундоо үчүн жаңы маалыматка ээ болууну билдирет. Башкача айтканда, билгилик – ишмердикти учурунда аткаруу жөндөмдүүлүгү.

Бешинчиден – бул дагы мурдагы пункттардан келип чыгат – билгилик өзүнө мазмундук (билим) дагы, процессуалдык (билгичтик) дагы компоненттерди камтыйт. Мындайча айтканда, компетенттүү киши маселенин маңызын гана түшүнбөстөн, аны иш жүзүндө чече билүүгө, т. а. чечүүнүн усулуна («билим менен билгичтик») ээ болушу абзел.

М.Чошановдун эмгегинде мугалимдин укуктук маданияты түшүнүгүнө да колдонсо боло турган билим берүү компетенттүүлүгүнүн түзүмүнүн төмөнкү формуласы келтирилет: [2]

Орточо (медиалдык) компетенттүүлүк деңгээли
Аталган компетенттүүлүктүн жуурулушуусу окуп-үйрөнүүчүнүн төмөнкү компетенттүүлүк деңгээлинен орточо билгилик деңгээлине, кийин толук билгилик деңгээлине жогорулашына түрткү болот. Бул жерде кайрадан билим берүүнү жаңылоонун зарылдыгынан педагогикада кеңири жайылтылган «компетенция» терминине кайрылууга туура келет.

«Компетенция» түшүнүгүнүн өзү инсандын тийиштүү предметтер менен процесстердин тобуна карата белгиленүүчү жана аларга карата өнүмдүү аракет кылуу үчүн зарыл болгон өз ара алака-

катыштагы сапаттарынын (билимдеринин, билгичтиктеринин, көндүмдөрүнүн, ишмердик ыкмаларынын) жыйындысы болуп саналат. Аталган терминге синоним катары кээ бир адабияттарында «кесипкөйлүк», «жөндөмдүүлүк» жана «мүмкүнчүлүк» түшүнүктөрү колдонулат [1].

Ошентип, билим берүү компетенциясы – бул билим берүүнүн сапаттык мазмуну менен байланышкан, окуп жаткан адамдын инсанынын өсүү деңгээли; мында сапаттуу өздөштүрүү бүтүрүүчүнүн даярдыгына карата талаптар жана ченемдер менен аныкталат.

Билим берүү компетенциясынын негизги бөлүгү билим берүүнүн бардык тармактары боюнча өтүп, аларды бир бүтүндүккө бириктирүүнү көздөйт. Бул бүтүндүктө билим берүүнүн жалпы предметтик мазмунунун бардык компоненттери жуурулушууга ээ болот: окуп-үйрөнүлүүчү чындыктын реалдуу объектилери; окуп-үйрөнүлүүчү кубулуштар тууралуу жалпы маданияттык билимдер; жалпы билгичтиктер жана жалпы окуу билгичтиктери, көндүмдөрү, ишмердиктин жалпыланган ыктары.

«Билим берүү компетенциясы» аныктамасы сыяктуу эле, «билим берүү билгилиги» калыптанган инсандык сапат болуп саналат. Ал дайыма конкреттүү окуучунун сапаттары менен айкалышкан. Мындай сапаттар маани-маңыздан дүйнө таанымга (мисалы, «бул билгиликтин мага кандай зарылчылыгы бар»), өзү жөнүндө ой жүгүртүү - баалоого чейин («аны турмушумда канчалык ийгиликтүү колдоно алам») оголе көп.

Ошентип, билим берүү компетенциясы кайсы бир мааниде «билим берүү билгилиги» түшүнүгүнө көмөкчү болот, тактап айтканда, маанилик толукташынын сыпаттайт.

Компетенция өзгөрүүгө учурашы мүмкүн, ал эмоционалдык боёкко ээ. Билим берүү билгилиги адамдын окуусунда гана эмес, анын келечектеги өндүрүштүк ишмердигинде, социалдык-экономикалык жана башка инсандар менен болгон мамилесинде зарыл болгон көп функционалдуу маңызды камтыйт. Мында билим берүү билгилиги менен педагогдун укуктук билгилиги түшүнүгүнүн өз ара байланыштуулугу даана билинип турат.

Мурда белгиленгендей, педагогика илиминде укуктук компетенттүүлүк деп адамдын турмушта пайда болгон маселелерди укуктук ыкмалар менен натыйжалуу чечүүгө жөндөмдүүлүгү түшүндүрүлөт.

Демек, ар бир адистин, ар бир жарандын укуктук билгилиги сыяктуу эле, мугалимдин укуктук компетенттүүлүгү анын кишилердин жүрүм-турумунун мамлекет тарабынан анын ыйгарым укуктары, укуктары менен милдеттерине ылайык аныкталган жана жактырылган социалдык ченемдери менен эрежелерин билерин, ошондой эле зарыл көндүмдөрү менен билгичтиктеринин калыптангандыгын туюндурат.

Укуктук компетенттүүлүктү түзгөн факторлорду талдап жатып, билгиликке жетишүү үчүн зарыл көндүмдөр бардыгын кучагына алып, ар кандай

жагдайларда колдонууга жараса да, укук жаатындагы билгилик төмөнкүдөй атайын билимдерди талап кыларын белгилей кетүү керек:

- укуктук билгилиги калыптанган адам укуктун негиздери боюнча тутумдуу билимдерди өздөштүрүп, типтүү укуктук кырдаалдарды сергек баалап, өз мүмкүнчүлүгүн жүзөгө ашырууга, укуктар менен милдеттердин үзгүлтүксүздүк принцибинин негизинде өз көз карашын аныктоого жөндөмдүү болушу керек;
- укуктун жалпы жана тармактык бөлүмдөрү боюнча фундаменталдуу билимдер тутумун өздөштүрүп, жүрүм-турумдун шайкеш үлгүсүн аныктоого типтүү жана стандарттуу эмес кырдаалдарда чечим кабыл алууга жөндөмдүү болушу керек;
- укуктун жалпы жана тармактык бөлүмдөрү боюнча тутумдуу уюшулган терең билимдерин кесипкөйлүк деңгээлде өздөштүрүп, көнүмүш эмес укуктук тагаал кырдаалдарда укуктук ченемдерди колдонууга жана мыйзам чыгаруу ишмердигине (бул саясий ишмерлерге, адис юристтерге, илимий кызматкерлерге, анын ичинде изилдөө жана окутуу предмети укук маселелери болуп саналган педагогикалык кызматкерлерге тиешелүү) жөндөмдүү болушу керек.

Ошентип, билимдер укуктук компетенттүүлүктүн орчундуу шарты, өбөлгөсү катары сонку эмес, ортолук максат болуп саналат. Адистер билимдердин болушун маалыматтык-таанып-билүүчүлүк билгилик деп эсептешет. Конкреттүү маселени чечүү үчүн билимдер менен көндүмдөрдү бириктире алган адам чыныгы компетенттүү адам болуп саналат.

Көпчүлүк изилдөөлөрдө төмөнкү факторлорду белгилешет:

- демократиялык коомдо амал кылуучу негизги укуктук принциптерди аңдап-түшүнүүдөн жана кабылдоодон, укуктук баалуулукту адамдардын кызыкчылыгын макулдаштыруу жана коомдун, укуктук тартип менен мыйзамдуулуктун туруктуулугун колдоо ыгы катары аңдап-билүүдөн; укуктук жүрүм-турумдун зарылдыгын түшүнүүдөн, коомду бүлгүнгө учуратуучу фактор катары коомго жат жүрүм-турумду кабыл албоодон; өзүнүн жеке мүдөөлөрү менен баалуулук-багыт алууларын калыптандыруудан турган баалуулук-багыт алуу компетенттүүлүгү;
- жөнгө салуучу-жүрүм-турумдук компетенттүүлүк: оң, туура укуктук мүдөөлөрдүн болушу, жалпы кабыл алган ченемдерди тутунууга даяр туруу, өз алдынча чечим кабыл ала билүү, алардын натыйжасын болжолдоо, өз иш-аракеттерине жооп берүү, чыр-чатактарды укуктук каражаттардын жардамында чечүү, кесипкөй юридикалык жардам сурап кайрылуу көндүмдөрүнө ээ болуу;
- иштиктүү укуктук алака-катышка даяр турууну, сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүнү, өз көз карашын далилдөөнү жана башкаларга тааныштырууну, макулдашууга жетишүүнү камтыган коммуникативдик компетенттүүлүк.

Алынган билимдер менен көндүмдөрдүн жыйынтыгы катары болочок мугалимдин түзүлгөн кырдаалдар менен болуп жаткан окуяларды укуктук талдоого алууга мүмкүнчүлүк берүүчү укуктук ой жүгүртүүсү калыптанууга тийиш; тескөөчү чечимдер ушундай ой жүгүртүүнүн негизинде кабыл алынышы абзел.

Мугалимдин эң орчундуу милдеттери менен максаттарынын бири – бул мектепте эле «жаш адамга турмушка ашырууга негиз боло турган билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөрдүн суммасын берүү». Буга укуктук жөнгө салуу тутумуна багыт албай туруп жетишүү мүмкүн эмес. Демек, мектепте мындай билимдердин алынбай калышы кишинин социалдык өздөшүүсүн кыйындатат. Балдар мектепте өздөрү үчүн зарыл укуктук билимдерди алууга тийиш. Бул азыркы кезде абдан маанилүү, анткени аракеттеги мыйзамдарга ылайык жашы жете электер өз иш-аракеттери менен укуктардын бир бөлүгүн ишке ашыра билип, буга милдеттүү жана өздөрүнүн жорук-жосунуна жооптуу болушат. Бирок бул жетишсиз. Окуучулар зарыл көндүмдөргө гана ээ болбостон, аларды жаңы кырдаалдарда колдонууну адатка айландыруу үчүн абдан такшалышы да керек. Мектеп үйрөнгөн көндүмдөрдү жаңылбастан бышыктап, такшала турган коопсуз жай болушу шарт.

Адистер «педагог өзүндө эмне болсо, окуучуларда ошону калыптандырат» деп жүйөөлүү белгилешет. Ошондуктан укуктук компетенттүүлүккө ээ мугалим гана окуучуларга укукту колдонууда алардын билгилери үчүн зарыл болгон базалык психосоциалдык көндүмдөрүн калыптандырып, өз мамлекеттеринин саясий жана укуктук институттары жөнүндө аларга негизги билимдерди бере алат. Окуучулар адвокаттын эмне кыларын, соттор деген кимдер, милициянын орду кандай экендигин жалпы жонунан билиши керек. Алар аткарылбаган мыйзам түркө турбай каларын түшүнүүгө милдеттүү, ошондой эле алар укук менен адеп-ахлактын айырмасын билип, укуктук мамлекетте укук кимдир бирөөнүн жеке же саясий утурумдук кызыкчылыктарынан миң эсе жогору турарын түшүнүшү шарт. Мугалимдин жардамында гана окуучулар укукту колдонуунун көндүмдөрү менен билгичтиктерин иштеп чыга алышат. Анткени ири мамлекеттерден айырмаланып, мектептин шартында мыйзамдарды даярдоодо, талкуулоодо жана кабыл алууда мектеп коомдоштугунун мүчөлөрү көбүрөөк санда катыша ала тургандай шарттарды түзүү керек. Белгилүү педагог, «Мектеп окуучуларынын жамаатын уюштуруу» монографиясынын автору Т. Конникова жалпы турмуштун ченемдери менен эрежелерин иштеп чыгууга балдарды катыштырса, алар бул ченемдерди активдүү алып жүрүүчүлөр жана коргоочулар болуп калат деп ынанымдуу далилдеген. [3] Бул жобо мектептеги мыйзам чыгаруу ишмердигине тиешелүү. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү» жөнүндө мыйзамында билим берүү процессинин катышуучуларынын негизги укуктары аныкталган. Бирок ар бир мектепте бул укуктарды конкреттештирип, кеңей-

түүгө болот. Мындан тышкары, бул укуктар менен милдеттердин ар түрдүү варианттарын талкуулоонун өзү укуктук билим берүү жана укуктук тажрыйбаны калыптандыруу үчүн зор мааниге ээ. Кеңири талкуулоонун негизинде бул укуктар менен милдеттер мектеп мыйзамы катары таризделиши мүмкүн.

Бирок мугалимдин өзү үчүн укуктук компетенттүүлүктү орчундуу ролун баалабай койгонго болбойт. Мугалимдин укуктук билгилери – анын кесиптик жүрүм-турумунда зарыл болгон сапаты. Мында мектеп ичиндеги мамилелер субъектисине коюлуучу деонтологиялык талаптардын кесиптик мазмуну жөнүндөгү маселе коюлуп жатат.

«Мектептин вазийпасы – адамдагы бардык жакшы нерселер дайым жаралып жана өсүп турган маданий борбор болуу. Инсандын жетилүү процесси көптөгөн чыр-чатактарды пайда кылуучу татаал карама-каршылыктарды жеңүү менен байланышкандыктан, педагогикалык процесстин катышуучуларынын өз ара алака-катышын жөнгө салуунун объективдүү зарылдыгы туулат. Мугалимдин кесиптик эмгегинин тармагындагы адеп-ахлактык аңсезимдин, адеп-ахлактык ишмердик менен адеп-ахлактык мамилелердин биримдигин көрсөтүүчү педагогикалык моралдын талаптары ушундай жаралат», – деп белгилейт К.М. Левитан [4].

Педагогикалык кесиптин адеп-ахлактык жагдайы ар бир педагогикалык кызматчынын өз иш-аракетине жана анын натыйжасына жеке жоопкерчилигин билдирет. Педагог өзүнүн окуучуларына жакшы боло тургандай иш жасап, аларга зыян же жамандык алып келе турган эч кандай аракеттерге жол бербеш керек. Ошентип, мында педагогикалык адеп менен педагогикалык этикет маселелери козголот. Биз вазийпасы кесиптин жана кесиптик ишмердиктин кадыр-баркын камсыз кылуучу педагогикалык адептин принциптери биздин өлкөдө али иштелип чыкпаган, ал эми аракеттеги көп сандаган ведомстволук нускамалар мугалимдин кесиптик адеп-ахлагынын учурдун талабына жооп берген ченемдерин толук алмаштыра албайт деп эсептейбиз. Мунун төмөнкүдөй себептери бар:

- мугалимдин эң орчундуу эмгек куралы – анын өзүнүн инсандыгы. Өзүнүн кесиптик милдеттерин ийгиликтүү аткаруу үчүн мугалим өз окуучуларынын урмат-сыйына жана ишенимине арзышы керек.
- Мугалим балдар үчүн атайылап же жөн эле өрнөк болот. Күнүнө бир нече саат бою мектептин дүйнөсүндө болгон балдар менен өспүрүмдөр окутулуучу маалыматтарды гана кабылдабастан, мугалимдин жүрүм-турумунан да көп нерсени өздөрүнө сиңиришет.
- Мугалим өзүнүн аткарылышы үчүн бардык жерде жана дайыма эле бирдей ыктар боло бербеген кесиптик милдеттерин аткарууда жетишерлик эркин тандоого ээ болот. Педагогикалык кырдаалдар дайыма өзгөрүп тургандыктан, ар бир жолу жаңыча бааланууга тийиш. Тигил же бул кырдаалда эмне кылуу керектигин жана кайсы

каражаттарды колдонуу керектигин мугалим чечүүгө тийиш болот.

- Коом мугалимдин ар бир сөзү менен чечиминин максатка ылайыктуулугун жана сапатын көзөмөлдөй албайт. Ошондуктан зарыл көзөмөлдү мугалим өзү жүргүзүшү абзел.
- Бүгүн мугалимдерге негиздүү талаптар менен бир катарда реалдуу эмес аша чабылган талаптар коюлууда. Буларды так айырмалоо керек.

Мугалимдин эмгегинин жогоруда баяндалган өзгөчөлүктөрүн талдоо кесиптик чөйрөдөгү ар түрдүү кырдаалдарга белгилүү таризде мамиле кылууга мүмкүнчүлүк берүүчү укуктук компетентүүлүк мугалимге канчалык зарыл экендигин ырастайт. Укуктук билгиликтин ийгиликтүү калыптанышы болочок мугалимдин инсанынын дүйнө таанымы менен пози-

циясына, анын баалуулук жагынан багыт алууларына түздөн-түз таасир этет.

Адабияттар:

1. Рогожникова Р.А. Профессиональная компетентность будущего учителя по формированию дисциплинированности школьников. – Пермь, 2002.
2. Чошанов М. Правовая культура – основа правового воспитания. – М., 2001.
3. Конникова Т. Организация коллектива учащихся в школе. – М., 1995.
4. Левитан К.М. Основы педагогической деонтологии. – М., 1999.

Рецензент: доктор педагогических наук Дюйшеева Н.А.